

Sahat-kula – reprezentativni kulturno-historijski spomenik grada Gračanice iz osmanskog vremena

MIRSAD OMERČIĆ
.....

Još u starom vijeku ljudi su osjetili potrebu da mjere dnevno vrijeme. Babilonski sveštenici, koji su bili dobro upućeni u znanja iz oblasti astronomije, podijelili su dan na 12 sati, a svaki sat na 30 minuta¹. Noću su mjerili vrijeme pomoću kretanja zvijezda. Izum Babilonaca je i sunčani sat koji je nastao oko 640. godine p.n.e. Nešto kasnije, pronađeni su i pješčani i vodeni satovi koji su se koristili i nakon pronalaska mehaničkog sata. Mehanički satovi se javljaju u Srednjem vijeku i to najprije na tornjevima. Od 11. vijeka grade se ure ili časovnici koji otkucavaju satove. Kasnije se javljaju i stoni satovi.

Godine 1500. napravio je Petar Henlain, bravar u Nirnbergu, prvi džepni sat. Slavni holandski fizičar i matematičar Christian Huygens (1629.-1695.) sagradio je prvi tačan sat sa klatnom². Pretpostavlja se da je prvi sat koji je "prokucao" na području Bosne i Hercegovine, sat koji je Mletačka Republika, u augustu 1493. godine, poklonila

hercegovačkom krajišniku Sulejman-begu, koji je rezidirao u Foči.³ Sve do 19. vijeka džepni i zidni satovi su bili proizvod zanatlija, a centar njihove proizvodnje bila je Engleska. Zbog toga su bili rijetki i skupi, pa su ih mogli nabaviti samo bogatiji ljudi, a siromašniji svijet se služio satovima na tornjevima. Upravo u tu svrhu, Turci su samo u evropskom dijelu svog Carstva gradili sahat-kule, preuzimajući "tu ustanovu" iz srednje Evrope. Prvi javni sat u Osman-skom carstvu "prokucao je" u Skoplju na Vardaru, između 1566. i 1572. godine, a donesen je iz zauzetog Sigeta.⁴

UOPŠTE O SAHAT-KULAMA U BOSNI I HERCEGOVINI

Sahat-kule su visoke i vitke građevine, kvadratne, rjeđe osmougone osnove, tvrdo zidane od kamena, ljepše otesanog na uglovima građevine, širine osnove od 3,0 - 5,50

1 V.I. Avdijev, *Istorija starog vijeka*. Naučna knjiga, Beograd, 1952., str. 76.

2 *Usborneova knjiga - datumi iz svjetske historije*. Svjetlost, Sarajevo, 1999., str. 95.

3 Ćiro Truhelka, Tursko-slovenski spomenici dubrovačke arhive. *Glasnik Zemaljskog muzeja*, Sarajevo, 1911., str. 215.

4 Hamdija Kreševljaković, Sahat-kule u Bosni i Hercegovini - prilog za studij konzervacije. *Naše starine - Godišnjak Zemaljskog zavoda za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH*, broj. 4., Sarajevo, 1957., str. 19.

m, a visine od 10 - 28 m. Debljina kamenih zidova kod sahat-kula kreće se od 65 cm do 1,0 m.¹ Kao vezivni materijal prilikom zidanja korišteno je odstajalo zagašeno vapno (gašeni kreč). Po svom izgledu, slične su tornju romaničke crkve, bez nekih njegovih elemenata, a ima ih i koje su nastale pod uticajem gotike kao neke u Hercegovini. Vjerovatno su nastale pod uticajem tornjeva tipa italijanske kampanile.² Jedna od najpoznatijih je kampanila svetog Marka u Veneciji. Stilski elementi se mijenjaju, zavise od kraja gdje su izgrađene.

Sve sahat-kule su pravljene na isti način, samo se razlikuju po dimenzijama i položaju mjesta na kojem su građene, najčešće u centru čaršije, uporedo sa urbanim razvojem dotičnog mjesta, obično u blizini džamija, a ima ih i unutar zidova nekih tvrđava. Vrata na sahat-kulama su pravougaona ili na svod, uvijek su jednokrlna, ako su manja otvaraju se unutra, a ako su veća, naizvan, imaju svoju bravu i pravljena su češće od željeza nego od drveta. Na fasadama sahat-kula, od podnožja pa do vrha objekta, raspoređeni su otvori-prozori koji su uglavnom u obliku puškarnica. Kroz njih male količine svjetlosti prodiru u unutrašnjost objekta i osvjetljavaju ga. Krovovi sahat-kula su u obliku šatora, pokriveni su drvetom ili limom, ispod krova im se nalazi vijenac, a ispod njega četiri otvora, okrugla, ili pravougaona sa lukom, okrenuta na sve četiri strane, gdje se postavljaju satovi sa napravom za otkucavanje vremena. Satovi su spojeni sa zvonom - često trofejnim. U unutrašnjosti sahat-kula nalaze se obično strma drvena stepeništa kojim se dolazi do satnog mehanizma. Stepenište je postavljeno uz zidove i na uglovima ima podeste-odmorišta.

Kao što je već spomenuto, zbog velike skupoće i rijetkosti džepnih i zidnih satova, sahat-kule su gradili bogati dobrotvori, uglavnom vakifi. Brigu o njima vodili su

vakufi. Svaka je imala po jednog službenika-muvekita, koji je morao biti dobro upućen u znanja o mikatu - nauka koja se bavi određivanjem izlaska i zalaska sunca.³ Prostorije u kojima je muvekit boravio, baveći se osobito računanjem vremena molitvi i vjerskih dužnosti, nazivale su se muvekitthane⁴. Sihat-kule su, dakle, pored utilitarne, imale i sakralnu ulogu, obavještavajući muslimansko stanovništvo o vremenu klanjanja pet dnevnih namaza - molitvi. U starije vrijeme, satovi su pokazivali vrijeme "a la turca", po kojem je zalazak sunca padao tačno u 12 sati. Popravke satova su vršili sahačije ili urari.

U periodu osmanske uprave u Bosni i Hercegovini izgrađena je ukupno 21 sahat-kula. U drugoj polovini 16. vijeka izgrađena je u Banja Luci, a nešto kasnije, tokom 17. i 18. i u mnogim drugim Mjestima. Do rata 1992.-1995. godine, u BiH je bilo ukupno 19 ovakvih objekata i to: dvije u Travniku, i po jedna u Banjoj Luci, Donjem Vakufu, Foči, Gornjem Vakufu, Gračanici, Gradačcu, Livnu, Jajcu, Maglaju, Mostaru, Nevesinju, Počitelju, Prozoru, Pruscu, Sarajevu, Tešnju i Trebinju.⁵ Do 1878. godine na ovom popisu bile su još dvije i to: jedna u Stocu, a druga u Sarajevu uz Bijelu džamiju na Vratniku.⁶ Sihat-kula u Banja Luci, kao najstariji objekat te vrste u BiH, za koju se pretpostavlja da je iz vremena Ferhat-paše Sokolovića (1574.-1588.), minirana je i do temelja porušena 15. decembra 1993. godine. U 2004. godini, u okviru kompleksa džamije Trnjak u Donjoj mahali u Doboju, stavljena je u funkciju moderno arhitektonski osmišljena Sihat-kula koja, iako predstavlja prelijep objekat, nema veći kulturno-historijski značaj.

Četiri Sihat-kule u BiH su proglašene

1 Isto, str. 18.

2 Dokumentacija Komisije/Povjerenstva za očuvanje nacionalnih spomenika Bosne i Hercegovine, Historijski spomenik Sihat kula u Mostaru, maj 2004.

3 Hamdija Kreševljaković, *Esnafi i obrti u Bosni i Hercegovini*. Naučno društvo NR BiH, odjeljenje istorijsko-filoloških nauka, knjiga 12., Sarajevo, 1961., str. 46.

4 *Historija Osmanske države i civilizacije*, Priredio: Ekmeleddin Ihsanoglu, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2004., str. 828.

5 Vidi napomenu 6.

6 Vidi napomenu 4.

ne nacionalnom spomenicima: Historijska građevina - Sahat-kula u Gračanici, (FBiH), Područje i ostaci historijske građevine - Sahat-kula u Banjoj Luci, (RS), Historijska građevina – Sahat-kula u Mostaru, (FBiH) i Historijski spomenik – Sahat-kula na Musali u Travniku (FBiH).¹ Najpoznatija i po svojoj građevinskoj vrijednosti najbolja je današnja Sahat-kula u Sarajevu, sagrađena u neposrednoj blizini Begove džamije, nazvana Husrefbegovom.² Ona je i najviša Sahat-kula u BiH, visoka 28 m. Danas se u BiH, po mojim informacijama, u funkciji nalazi pet Sahat-kula: u Donjem Vakufu, Gračanici, Mostaru, Sarajevu i Tešnju.

Na području sjeveroistočne Bosne danas se nalaze dvije sačuvane Sahat-kule: u Gračanici i u Gradačcu. Takođe treba istaći da se i u Tuzli, na prostoru ispred stare zgrade opštine, na nekadašnjem Trgu oslobođenja, u okviru tuzlanske tvrđave, nekada nalazila kula sa satom, koja se zvala po zapovjedniku tvrđave Dizdarova, ali nije bila kategorisana kao Sahat-kula, nego kao skladište za municiju. Uništena je 1858. godine prilikom udara groma u barutanu koja se nalazila u sjeverozapadnoj kuli tuzlanske tvrđave.³ U izvještaju nekadašnjeg Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture BiH iz 1980. godine, takođe se spominje kao zaštićen objekat kulturno-historijskog naslijeđa i Sahat-kula u Gornjoj Tuzli.⁴ Međutim, taj objekat je imao funkciju barutane, jer se nigdje, u meni poznatoj literaturi, ne spominje kao Sahat-kula. Pretpostavlja se da je i u Zvorniku nekada postojala Sahat-kula, ali o njoj nema nikakvih pouzdanih pisanih tragova kako to ističe čuveni istraživač osmanskog perioda BiH Hamdija Kreševljaković.

SAHAT-KULA U GRAČANICI - GRAĐEVINSKI PRIKAZ

Gračanička sahat-kula je najmasivniji objekat te vrste u BiH. Kroz historiju je doživljavala čitav niz promjena, najviše u svom izgledu, a pri tome je dolazilo i do promjena na izvornom materijalu od kojeg je građena. Danas se nalazi u priličnom dobrom fizičkom stanju. Ima oblik tornja koji se postepeno sužava prema koti vrha. U odnosu na najnižu tačku objekta, ta kota ne stoji potpuno vertikalno, već je djelomično nagnuta na zapadnu stranu. Njena današnja nagnutost nije poznata, a prema nekim mjerenjima izvršenim prije 1992. godine iznosila je oko 13°. Visoka je 27,0 m, što je čini trećom po visini u BiH. To je takozvani jednoprostoran objekat, sa skoro kvadratnom osnovom, čije su stranice približnih dimenzija: 3,60 x 3,60 m.⁵ Fasada Sahat-kule je neožbukana, izuzev dijela od cca 2,0 m ispod vijenca, mada se na zidovima vide tragovi žbukanja iz prošlosti. Unutrašnje strane objekta su takođe neožbukane. Čoškovi u donjim dijelovima građevine su znatno oštećeni, odnosno orunjeni. Zidovi su vrlo masivni i prosječne su debljine 80 cm. Unutrašnje dimenzije Sahat-kule u podnožju iznose 1,95 x 1,95 m. Izgrađena je od ručno obrađenog, grubo klesanog kamena vapnenca, nepravilnog oblika i različitih dimenzija. Kao vezivni materijal (žbuka), prilikom zidanja, korišteno je odstajalo zagašeno vapno (gašeni kreč), kao i kod svih, u to vrijeme, bolje zidanih zgrada. Iako se u dokumentaciji Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH ističe da se ulaz u Sahat-kulu nalazi na zapadnoj strani objekta, utvrđeno je višestruko ponavljanim određivanjem strana svijeta (uz pomoć kompasa, a takođe i orijentacije na horizontu, uz pomoć položaja sunca u podne), da se ulaz, odnosno vrata Sahat-kule nalaze, ipak, na južnoj strani objekta. Vrata su drvena, zasvođena i jednokrlna, sa običnom

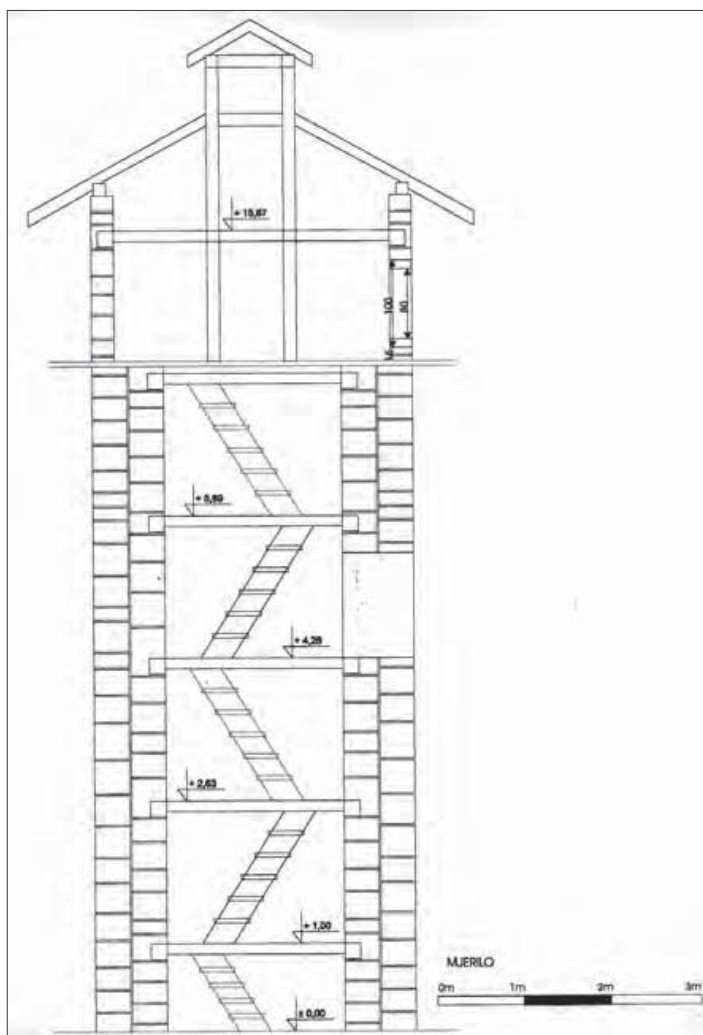
1 Dokumentacija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH

2 Grupa autora, Kulturna istorija Bosne i Hercegovine. Đoko Mazalić, *separat Srednji vijek-Tursko doba*, Sarajevo, 1955., str. 162.

3 Dragiša Trifković, *Tuzlanski vremeplov*, Preskliping, Beograd, 1981., str. 42.

4 *Front slobode*, 5. august 1980., broj. 2014.

5 Dokumentacija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Sahat-kula u Gračanici, maj 2003., str. 5.

Poprečni presjek gračaničke Sahat-kule

bravom, otvaraju se “naizvan”, dimenzija 90 x 200 cm. Na građevini se nalaze tri otvora-prozora. Na istočnoj strani nalazi se običan pravougaoni otvor, bliže temelju objekta, dimenzija 88 x 109 cm. Iznad njega se nalazi otvor u obliku puškarnice, unutrašnjih dimenzija nepravilnog oblika cca 59 x 73 cm, a vanjskih cca 10 x 60 cm. Na sjevernoj strani objekta nalazi se također otvor u obliku puškarnice, unutrašnjih dimenzija 62 x 66 cm, a vanjskih cca 15-20 x 60 cm. Na otvorima se nalaze zaštitne mrežice koje sprečavaju ulazak ptica u Sahat-kulu.¹ Ispod krova se nalaze okrugli otvori, u kojima su smješteni plastični satovi sa metalnim okvi-

¹ Ovom prilikom želio bi se zahvaliti općinskim vlastima Gračanice na ustupanju ključa od Sahat-kule, a također i apsolventu Građevinskog fakulteta u Tuzli Džafić Alminu koji mi je nesebično pomagao prilikom terenskog istraživanja objekta Sahat-kule.

rima, radijusa 1,0 m sa dvije kazaljke i rimskim brojevima, koji predstavljaju posljednje modele elektronske tehnike i navijaju se i kontrolišu digitalnim mehanizmom. Kao i većina takvih objekata, i gračanička sahat-kula je imala zvono koje je bilo spojeno sa satnim mehanizmom. Sat je nekada pokazivao vrijeme “a la turca”, a danas radi po srednjoevropskom vremenu. O funkciji muvekitu u prošlosti Gračanice nema nikakvih pouzdanih pisanih izvora. Građevina se završava četverovodnim šatorastim krovom, sa jednom badžom (mali krov na samom vrhu na četiri stubića) u centralnom dijelu koja se od ostatka krovne plohe izdiže za 70 – 80 cm.² Krovna konstrukcija je od drveta, a krov je najvjerojatnije izvorno bio pokriven šindrom ili tzv. biber crijepom. Kasnijim je intervencijama, umjesto tih materijala, postavljen lim. U unutrašnjosti objekta se nalazi strmo drveno stepenište, širine 60 cm sa podeštima na svakih 1,60 m. Na fasadi

objekta se primjećuju pukotine, a posebno na istočnoj strani, gdje se nalazi povećana pukotina, uglavnom vertikalnog pružanja na pravac zidanja, koja je najvjerojatnije samo u sloju ostataka žbuke. Takođe treba istaći da su arhitektonskim rješenjem na Sahat-kuli, 2003. godine, ugrađena četiri reflektora u podnožju objekta, a isto tako se na samom vrhu u unutrašnjosti objekta nalazi jedan reflektor koji u noćnim satima osvjetljava mali krov na vrhu i satove, stvarajući na taj način izuzetno lijep prizor.

HISTORIJSKI PRESJEK

Na današnjem prostoru i sa sadašnjim osnovnim urbanim svojstvima, gračanička čaršija počela se razvijati 1697. godine, kada je austrijska vojska, pod vodstvom princa

² Vidi napomenu 15.

Eugena Savojskog, na svom pohodu dolinom Bosne, do temelja opustošila i spalila Gračanicu i mnoge druge gradove i naselja (Doboj, Maglaj i Sarajevo). Ovaj događaj je bio prekretnica u prostornom i urbanom razvoju gračaničke kasabe i njene čaršije, poslije čega ona dobija novi izgled, koji je djelimično sačuvan do danas.

Nakon pada Budima 1686. godine u Gračanicu je doselio Ahmed-paša Budimlija (po nekima će kasnije postati bosanski valija), za čije se ime vezuje izgradnja nekoliko značajnih objekata, po kojima je gračanička čaršija i danas prepoznatljiva. Porod džamije (1693.-1695.) hamama i velikog hana, Ahmed-paša je utemeljitelj i Sahat-kule, koja se s pravom smatra "*simbolom*" današnje Gračаницe. Ne zna se poudano tačna godina njene izgradnje. Međutim, kako su sahat-kule u BiH obično podizane u vrijeme ili nešto malo kasnije poslije izgradnje džamija u urbanim centrima, a uzimajući i u obzir da je

Današnji izgled Sahat-kule u Gračanicu

Gračanica krajem 17. vijeka bila prostrani kadiluk, trgovačko-zanatski i kulturno-obrazovni centar šire regije, gračanička sahat-kula je izgrađena najvjerovatnije u zadnjih pet godina 17. ili na samom početku 18. vijeka i predstavlja kulturno-historijski objekat, star oko 300 godina. Analizirajući godine izgradnje drugih sahat-kula, dolazi se do zaključka da je dvanaesta ili trinaesta po redu izgrađena sahat-kula u vremenu osmanske vladavine u BiH.

Prvi historijski podaci o Sahat-kuli sežu u 1812. godinu, kada je gračaničku čaršiju zahvatio veliki požar. U tom požaru ona je znatno oštećena. U jednom arapskom rukopisu, što se čuvao u gračaničkoj medresi 1940. godine, zabilježeno je kako je ova Sahat-kula popravljena nakon velikog požara, koji je to mjesto zadesio 1812. godine. Čak 1940. godine vidio se na tom objektu trag od vatre.¹ Odmah po završetku okupacije,

1878. godine, austro-ugareske vlasti su nabavile satove iz Beča i montirale ih na Sahat-kulu. Do Drugog svjetskog rata Sahat-kula je bila u funkciji i služila je svojoj svrsi. Njemački okupator je s nje skinuo zvono i postavio na jedan bunker da služi za uzbuñu. Sat je u tom periodu prestao kucati, a i krov je bio znatno oštećen. Godine 1952. Zemaljski zavod za zaštitu spomenika kulture i prirodnih rijetkosti NR BiH, u saradnji sa Gradskim narodnim odborom, izvršio je popravke na objektu. Tom prilikom izmijenjen je pokrov, prepravljena su stepeništa, izvršeno je žbukanje fasada i montiran je sat.² Intervencije na Sahat-kuli vršene su i 1970. godine, kada su postavljeni satovi koji su skinuti 1986. godine radi popravke i poslije toga nisu više postavljani.³ Sahat-kula je obnavljana i renovirana i 1974. go-

Hercegovini, *Naše starine*, str. 25.

² Isto, str. 25.

³ Vidi napomenu 15.

¹ Hamdija Kreševljaković, *Sahat-kule u Bosni i*

dine.¹ Rješenjem Zavoda za zaštitu kulturno-historijskog i prirodnog naslijeđa Bosne i Hercegovine, objekat je stavljen pod zaštitu države, i upisan u Registar spomenika kulture. Komisija za očuvanje nacionalnih spomenika BiH je na sjednici održanoj 11. marta 1998. godine donijela odluku o stavljanju Sahat-kule u Gračanici na privremenu listu nacionalnih spomenika BiH, pod rednim brojem 257.² Prostornim planom Bosne i Hercegovine, do 2002. godine, Sahat-kula u Gračanici je bila evidentirana i valorizirana kao objekat II kategorije. Posljednji radovi na Sahat-kuli izvršeni su 2003. godine u organizaciji Općine Gračanica u vrijednosti od 30.000 KM. Urađena je rekonstrukcija krova, stavljen novi bakreni pokrov, popravljeno unutrašnje stepenište i ugrađen novi satni mehanizam, koji je nabavljen u Francuskoj i kojeg su ugradili francuski majstori.

Sahat-kula je imala i danas ima veoma veliki značaj u kulturno-historijskom životu grada Gračanice. Kao i većina objekata slične namjene, nalazi se u samom centru stare čaršije, u izravnoj blizini Bijeje, Čaršijske ili Ahmed-pašine džamije. Zajedno sa njom spada u najznačajnije objekte grada iz osmanskog perioda. Predstavlja bitan element identifikacije stare čaršije. To je specifičan objekat nazaobilazan za arhitektonsko-urbanistički razvoj naselja. Objekat je integralni dio čaršije i svojom vertikalnošću predstavlja dio ukupne vizure grada.³

O velikoj ulozi Sahat-kule u društvenom životu općine Gračanica svjedoče i grbovi kao trajna oznaka općine iz 1996. i 2003. godine. Kao znak ili motiv i na grbu iz 1996., a takođe i na grbu iz 2003. godine Sahat-kula u najvećoj mjeri dominira, odnosno zauzima istaknuto i centralno mjesto.

Isto tako, Sahat-kula pruža velike mogućnosti kao turistička atrakcija grada Gra-

čanice. Na 4. sjednici Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, održanoj od 03. do 09. septembra 2002. godine proglašena je nacionalnim spomenikom. Pored toga što je, kako je već naprijed istaknuto, najmasivniji objekat te vrste i treća po visini u BiH, njena specifičnost je i to da je, poput Sahat-kule u Gradačcu, nagnuta na jednu stranu, pa je zbog toga nazivaju i "kri-*vi toranj*" u Gračanici, aludirajući na Krivi toranj u Pizi.

Prema ovom, zaista reprezentativnom objektu kulturno-historijskog naslijeđa općine Gračanica, bilo bi dobro odabrati adekvatan materijal (metal, drvo, glina) i izraditi budući turistički suvenir grada Gračanice koji u današnjem vremenu nedostaje. Pretpostavlja se, po tradiciji koju sam čuo od stanovnika naselja Lipa, da od parcele koja pripada porodici Alić do područja oko Sahat-kule vodi jedan podzemni tunel. Radi se o udaljenosti od oko 200 - 300 m vazdušne linije. Lokalitet oko podzemnog tunela nikad nije detaljno istražen i danas se otvor, koji je nekada bio veći, nalazi zatrpan. Isto tako, po gračaničkoj čaršiji kruži priča da se u zimskim mjesecima snijeg neobično brzo topi oko Sahat-kule.⁴ To su samo neke od brojnih anegdota vezanih za gračaničku Sahat-kulu koje, uz prilično dosta značajnih historijskih podataka o njoj, svjedoče o njejoj tajanstvenosti i neistraženosti, a takođe i o značaju tog zaista velikog i imponantnog kulturnog blaga grada Gračanice.

Na kraju želim istaći da svakodnevno šetajući kroz grad posmatram ljude kako bacaju pogled na satove gračaničke Sahat-kule. Kao da su emotivno vezani za nju i osjećaju je dijelom sebe. Kroz dva mjeseca koliko sam sakupljao historijsku literaturu i terenski istraživao objekat Sahat-kule, ona je za mene bila izazov i podsjećala me na "stražara" na ulazu u gračaničku čaršiju, na "kamenu ljepoticu" koja istovremeno i pokazuje i simbolizira vrijeme. Gračanlije se punim srcem mogu ponositi svojom Sahat-

1 Omer Hamzić, Listovi gračaničkog kalendara od 1. 11. 2002. do 16. 05. 2003. godine, *Gračanički glasnik*, broj. 15., Maj. 2003.

2 Dokumentacija Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika, Sahat-kula u Gračanici, str. 3.

3 Vidi napomenu 15.

4 Da li se snijeg topi zbog blizine podzemnih cijevi od grijanja ili zbog blizine izvora vode koji se tu nekada nalazio nije mi poznato.